

Патик Вікторія,

канд. істор. наук, старш. наук. співроб.,

Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Україна, Київ

НАУКОВА СПАДЩИНА ОЛЕКСАНДРА ІВАНОВИЧА БІЛЕЦЬКОГО (1884–1961) ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Дослідження видатних постатей та їх наукової спадщини є важливим для з'ясування, аналізу та висвітлення основних тенденцій і проблем в науці на різних етапах її розвитку, а також для створення всебічної картини розвитку історичних знань. О. І. Білецький – відомий дослідник, літературознавець та літературний критик. У статті розглянуто та охарактеризовано наукову спадщину вченого, виокремлено основні напрями його наукових досліджень.

Ключові слова: О. І. Білецький, літературознавство, наукова спадщина, українська література.

Для дослідників завжди були та залишаються і сьогодні актуальними дослідження постатей видатних вчених, які жили та працювали в Україні і зробили вагомий внесок в інтеграцію та популяризацію української історичної спадщини в світову культуру. Ім'я Олександра Івановича Білецького (1884–1961) добре відоме сучасним дослідникам, оскільки – це широковідомий літературознавець, академік, віце-президент АН УРСР, директор Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, професор Київського університету.

Мета статті – це систематизувати та охарактеризувати науковий доробок вченого, обґрунтувати його значення для подальшого розвитку літературознавства на теренах України і вплив на наукові дослідження його послідовників, зацентувати увагу та розглянути найвагоміші наукові дослідження О. І. Білецького.

Для розкриття предмета дослідження використано структурно-логічну схему подачі матеріалу, що ґрунтується на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, комплексному використанні загальнонаукових, структурно-функціональних та історичних методів. Основу джерельної бази дослідження становлять опубліковані наукові праці О. І. Білецького та архівні документи з особового фонду Інституту архівознавства НБУВ (ф. 44).

Велика частина наукової спадщини вченого зберігається в архівних установах. Особовий архівний фонд О. І. Білецького є в Інституті архівознавства (ф. 44). Він складається з одного опису, що містить 13 справ (16 документів за 1948–1965 рр.). Документи з даного особового фонду – це, здебільшого, наукові праці вченого (машинописні варіанти).

Документи та праці О. І. Білецького (статті, рецензії, листування, фотодокументи, книги з дарчими написами) зберігаються в фондах Інституту рукопису НБУВ, зокрема у фонді Андрія Олександровича Білецького (1911–1995) та Тетяни Миколаївни Чернишової (1927–1993) (ф. 364, 1744 од. зб., 1827–2002 рр.). Архівні матеріали, що містять більш детальну інформацію про життя, основні напрями діяльності О. І. Білецького та його наукові праці знаходяться на державному зберіганні в архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Основний масив документів зберігається в особовому фонді О. І. Білецького (ф. 162, од. зб. 5875; 1853–1997 рр.). Також особовий архівний фонд О. І. Білецького є в Центральному державному архіві-музею літератури і мистецтва України (ф. 30, 2 описи, 197 од. зб.; 1920–1982 рр.).

Постать О. І. Білецького стала предметом дисертаційного дослідження Н. Д. Микитась (автореферат «Академік О. І. Білецький – дослідник давньої української літератури», К., 1992, 18 с.). Доктор філологічних наук, відомий літературний критик, літературознавець та письменник В. Є. Панченко присвятив декілька статей О. І. Білецькому [6, 7, 8], розглядаючи його як літературного критика 1920-х рр.

Постать вченого також досліджувала Л. В. Коломієць (доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка) у статті «Видатні мо-

вознавці-перекладачі 1920–1930-х років: Олександр Білецький, Михайло Калинович, Леонід Пахаревський, Андрій Ніковський, Борис Ткаченко» [4]. Її публікація присвячена знаним постатям мовознавців-перекладачів, серед яких є ім'я О. І. Білецького. Автор відзначає, що вчений разом з іншими лінгвістами-членами Всеукраїнській академії наук упорядкували та відредагували в 1920-ті – на початку 1930-х роках понад п'ятдесят загальних та спеціальних словників, включаючи двомовні російсько-українські словники обох типів, більшість із яких були знищені в 1933 році, а низка інших виявляться знищеними радянською владою до кінця 1930-х років. На думку авторки, О. І. Білецький входив до плеяди видатних мовознавців-перекладачів ХХ ст.

Біографічні статті про О. І. Білецького увійшли до таких видань, як «Народжені Україною : меморіальний альманах : у 2 т.» (К., 2002, т. 1, с. 198–199), «Енциклопедія сучасної України» (автор статті І. М. Дзюба, К., 2003, т. 2, с. 775–780), «Київський національний університет імені Тараса Шевченка : Незабутні постаті» (К., 2005, т. 1, с. 336), «Літературна Харківщина: довідник» (автор статті І. І. Доценко Харків, 2007, с. 36–38).

Життя вченого, його наукова та педагогічна діяльність майже повністю пройшли в Україні, спершу в Харкові (навчався в Харківській третій гімназії (закінчив у 1902 р), на історико-філологічному факультеті Харківського університету (закінчив у 1907 рр.); викладав в Харківському університеті, Харківських Вищих жіночих курсах, педагогічних курсах при Харківському учбовому окрузі, в Харківському народному університеті), потім в Києві (працював в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР (з 1926 р. і до кінця життя), очолював комітет українських славістів). О. І. Білецький отримав вчений ступінь доктора філологічних наук (1937 р., без захисту дисертації), його було обрано академіком АН УРСР (1939 р.), членом-кореспондентом АН СРСР (1946), академіком АН СРСР (1958). Варто наголосити, що його ім'я та наукові праці користувалися попитом та популярністю далеко за межами України.

Перше, що вражає при першому перегляді наукової спадщини О. І. Білецького – це надзвичайно широкий діапазон його наукових досліджень. Загалом, вона налічує понад 500 наукових

праць. Її можна умовно поділити за такими напрямками: теорія літератури, давня українська та давня російська літератури, українська література XIX ст. – початку XX ст., українська радянська література, російська література та українсько-російські літературні зв'язки, зарубіжна література.

Вагомою подією в історичному середовищі було видання двотомного збірника праць О. І. Білецького «Від давнини до сучасності» (Київ, 1960), до якого увійшли вибрані праці вченого, присвячені українській літературі різних історичних періодів та вступна частина, написана самим автором робіт. До даного видання були включені статті оглядового характеру та статті, присвячені зв'язкам української літератури зі світовою. На думку О. І. Білецького, справжнє уявлення про українську літературу можна одержати лише розглядаючи її в міжнародному масштабі, залучаючи для порівняння широкий літературний матеріал, на фоні якого стане зрозумілою її національна специфіка [1, с. 18].

Вчений писав, що «огляд історії української літератури від початку її виникнення і до сучасності вимагає багатьох спеціальних досліджень. Треба не тільки поповнити фактичний матеріал, не тільки переглянути традиційні оцінки окремих авторів і літературних течій, але й спробувати встановити закономірності українського літературного процесу» [1, с. 18–19].

Лаконічним продовженням збірника стало видання «Письменник і епоха» (1963), яке не повторювало свого попередника, а продовжувало його та доповнювало новими науковими дослідженнями вченого. У виданні були представлені праці О. І. Білецького, присвячені давній літературі, методології теорії літератури, теорії і практиці художньої творчості загалом; дослідження про творчість С. Васильченка, Б. Грінченка, І. Котляревського, І. Франка, Т. Шевченка, Л. Українки та ін. Окрім того, до збірника було включено розділ «З ненадрукованих відзивів і рецензій», де подано тексти, написані вченим.

Згодом вийшло п'ятитомне зібрання праць О. І. Білецького – це перше наукове видання літературознавчої спадщини вченого, яке охопило вибрані наукові праці вченого різних напрямів, зокрема з теорії та історії української та зарубіжної літератури. На відміну від попередніх видань збірників праць вченого, до яких входили

його наукові роботи з питань української літератури, до даної збірки увійшли наукові праці, присвячені зарубіжній та російській літературі та з теоретичних питань літературознавства. Кожен том містить вибрані праці О. І. Білецького в певній галузі історії літератури.

Перший том включає наукові роботи, присвячені давній українській та російській літературі. У ньому також подано бібліографію друкованих праць вченого. До другого тому увійшли праці, присвячені українській літературі XIX – початку XX ст. Третій том містить наукові праці з питань теорії літератури. У четверту томі зосереджені праці, присвячені російській літературі та українсько-російським зв'язкам. У п'ятому томі представлені наукові дослідження з історії зарубіжної літератури.

У центрі уваги наукових досліджень О. І. Білецького, присвячених українській літературі були, такі знані українські постаті як: І. Вишенський, М. Вовчок, Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, М. Рильський, П. Тичина, Л. Українка, І. Франко, Т. Шевченко та ін. Вчений наголошував, що в слов'янському світі до початку XX століття знали переважно «Кобзар» Т. Г. Шевченка. І саме з появою письменника та його творів особливо зростає інтерес до і всієї української літератури.

Дослідник відмічає, що після появи творів Т. Г. Шевченка українська література починає рухатися велетенськими кроками. Твори відомих українських письменників (М. Вовчка, І. Нечуй-Левицького, П. Мирного, І. Франка та ін.) стають предметом вивчення і популяризації не лише в слов'янських країнах, а й набувають поширення в Європі. І зважаючи на ці факти, О. І. Білецький констатує, що таким чином «українська література викристалізувалася і для літераторів, і для читачів як самостійна велика література слов'янського світу, як така, що здобула право зайняти належне місце на світовій арені» [3, с. 5].

У своїх роботах О. І. Білецький ґрунтовно розглянув велику літературознавчу спадщину І. Франка («Художня проза І. Франка», «Поезія Івана Франка», «Світове значення Івана Франка» та ін.). Він високо цинив наукову спадщину І. Франка, як і самого автора, називаючи його другим великим діячем української культури (першим, на його думку, завжди був і залишається Т. Г. Шевченко) [1, с. 22]. Вчений відзначав, що І. Франко був одним із фундаторів українського літературознавства та невтомним популяризатором

західноєвропейської літератури, перекладів на українську мову іноземних творів [1, с. 52–53].

Літературознавець вказував, що вражають і результати, і розмах творів художньої прози І. Франка, оскільки це «приблизно 97 праць малої розповідної форми (оповідань, нарисів, казок, сатир) та 10 великих оповідань, створених за приблизно 30 років» [3, с. 412]. Він писав, «високохудожня, органічно зв'язана з життям, з передовими суспільними змаганнями доби, проза Франка – безсмертна спадщина національної культури українського народу» [3, с. 460]. Високу оцінку О. І. Білецький дав і поезії І. Франка, яка, на його думку, входить до скарбниці всесвітньої поезії. Він відзначав близькість творів письменника до мотивів слов'янських авторів. О. І. Білецький писав, для того, щоб справді по-науковому вивчати І. Франка, треба не те, щоб зрівнятися з ним в ерудиції – навряд чи це можливо, але наближатися до його інтересів, пізнавати його в конкретно-історичному середовищі його часу, а також вивчення його постаті не як ізольованого факту культури, а в конкретному середовищі української і світової культури [3, с. 539–540].

На прикладах творчості провідних українських письменників, у своїх дослідженнях О. І. Білецький показував як українська класична література набувала поширення далеко за межами України. Вчений зазначав, що для наукового висвітлення літературного процесу необхідно вивчати реалізм в усіх його відтінках протягом історичного розвитку, в його зв'язках і взаємодіях з іншими літературними течіями [4, с. 74].

Широковідомими є наукові розвідки О. І. Білецького з теорії та методології літературної творчості та літературознавства («Українське літературознавство за 40 років (1917–1957)» (1957), «Проблема синтезу в літературознавстві (1940)», «Проблема періодизації літературного процесу» (1963) та ін.). Він працював над багатьма питаннями з даної проблематики, приділяючи увагу проблемам періодизації історії літератури, питанням наукового визначення і характеристики різновидів словесного мистецтва, вивченню питань історії поезитики.

У своїх наукових дослідженнях вчений приділяв увагу античній та західноєвропейській літературі. На той час в Україні у цій галузі він був одним з найкращих знавців. У цій справі він проявив себе як гарний дослідник літератури античного світу.

Вражає також діапазон наукових досліджень О. І. Білецького у цьому напрямку – від епохи відродження до новітніх часів. Свої наукові дослідження, присвячені культурним здобуткам світової літератури, від популяризував на теренах України. Він є автором хрестоматій з античної літератури (давньогрецька та римська літератури) (К., 1938, 1968), західноєвропейської літератури (К., 1936, 1939) та давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) (К., 1967), до якої увійшли література Київської Русі та доби феодальної роздробленості, література XV–XVIII ст., перекладна література візантійсько-слов'янського та західного походження.

У XIX ст. на українських землях пробудження інтересу до літературного минулого зв'язане було, як і інших країнах Європи, з виникненням романтичної течії. О. І. Білецький зазначав, що збиранням і вивченням фольклору взагалі і пісенного зокрема починається українське літературознавство [1, с. 22]. Так звана київська література, за висловом вченого, не була ні українською, ні великоруською, але стала основою і початком розвитку всіх східнослов'янських літератур – української, російської і білоруської [1, с. 26]. У своїх наукових розвідках О. І. Білецький завжди наголошував на необхідності поставити дослідження явищ української літератури на серйозне наукове підґрунтя [2, с. 16]. На думку дослідника, видання текстів – це перший крок, за яким, природньо, йшло їх дослідження, тобто вивчення творчості окремих письменників, окремих проблем та всього літературного процесу в його історичному розвитку [1, с. 73]. «Розкривати і показувати у спадщині минулого начала прогресу, життєстверджуючого світогляду, відділяючи елементи демократичні і революційні, невмирущі цінності від того, що приречено на відмирання, – ось що було метою літературознавця при вивченні літературної спадщини» [1, с. 73].

Як результат таких досліджень, за такими вимогами, вченим було доведено, що саме Т. Г. Шевченко був справжнім основоположником передової українсько літератури, який забезпечив їй почесне місце слов'янських літератур. «Зв'язки Шевченка з світовою культурою – безперечні, як безперечна і надзвичайна естетична сприйнятливість поета [2, с. 265].

У доповіді О. І. Білецького на IV Міжнародному з'їзді славистів у Москві «Українська література серед інших слов'янських

літератур» (1958) вчений визначив внесок української класичної літератури як у слов'янські літературні твори, так і в європейські. Він відзначав, що тема про місце української літератури серед інших літератур слов'янського світу ставилася ще у ХІХ ст. О. І. Білецький на прикладах історичних фактів зробив спробу показати, як «нова література українського народу неухильно, уже починаючи з другої чверті ХІХ ст., пробивала собі дорогу в світ. Передові люди Росії, Польщі, Чехословаччини, Болгарії не лише визнавали за нею право на існування, а й були захоплені її самобутністю та загальнолюдськими ідеалами» [2, с. 23].

Дослідник вказує, що загалом українська література як навчальна дисципліна набула поширення лише після Української революції 1917 р., коли її почали викладати в усіх гуманітарних вищих учбових закладах України. Вона увійшла як обов'язковий предмет до програм середніх шкіл. О. І. Білецький також стверджував, що вивчення української літератури стало одним із важливих завдань для щойно створеної на той час Всеукраїнської академії наук [1, с. 63].

На думку вченого, історик повинен мати на увазі, що виникнення власне української літератури найтісніше зв'язане з виникненням української мови, української нації [1, с. 27]. О. І. Білецький відмічав, що він критично ставився до своїх наукових праць, зазначаючи, що статті написані в різний час, неоднакові за характером викладу і не в однаковій мірі відповідають вимогам наукової методології. Повністю оволодіти науковим методом відразу неможливо: це вдається в результаті тривалих досліджень, застосування теорії до практики аналізу літературних фактів [1, с. 17]. Дослідник констатував, що за його спостереженнями до науки тяглися люди енергійні, чисті серцем, жадібні розумом, натхненні високою ідеєю перетворити світ, «з самого початку було ясно, що їм належить майбутнє».

О. І. Білецькому притаманна, як влучно сформулював М. К. Гудзій, «жадібна допитливість до всього того, що зв'язано з долею світової художньої творчості, починаючи від античності, через українське, російське і західноєвропейське середньовіччя, і новий час і кінчаючи українською літературою» [1, с. 5]. Літературознавчим працям вченого властива широта наукових інтересів, багатогранність ерудиції вченого. Саме ці виняткові риси характеру спонукали О. І. Білецького до нових наукових

досліджень. М. К. Гудзій також зазначав, що дослідник сприяв розвитку літературознавства і як автор багатьох наукових праць, і як основний керівник українськими літературознавчими кадрами.

М. Д. Бернштейн відмічав, що О. І. Білецький навчаючи інших, сам постійно вчився, перебуваючи в постійних творчих пошуках, завжди критично ставився до свого творчого набутку, і це допомагало йому підноситись на все вищий науково-теоретичний щабель [2, с. 4]. Займаючись вивченням літературного минулого, дослідник не забував і про сучасне літературне життя [2, с. 5]. Аналізуючи наукову спадщину О. І. Білецького можна прослідкувати як змінювався та удосконалювався його науковий метод роботи.

Таким чином, наукова спадщина вченого охоплює велике коло питань, зокрема з теорії і методології літературної творчості та літературознавства; історії і теорії української, російської та зарубіжної літератур та ін. Літературознавець займався дослідженням творчості таких українських письменників, як Т. Шевченка, І. Франка, І. Котляревського, М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, Л. Українки, П. Тичини та ін. У своїй праці «Шевченко і світова література» (1939) О. І. Білецький вперше зацентрував увагу на питанні світового значення української літературної класики. Даний напрям його досліджень було розвинуто у наступних роботах: «Світове значення творчості Шевченка» (1951), «Світове значення І. Франка» (1956), «Українська література серед інших літератур світу» (1958). Загалом, науковий доробок О. І. Білецького збагатив українську літературознавчу науку та сприяв подальшому її розвитку, його ідеї та науки напрацювання мають беззаперечний вплив на сучасне літературознавство.

Своєю невтомною роботою на науковій ниві О. І. Білецький зробив вагомий внесок в розвиток українського літературознавства та його популяризації за межами України. Його наукові праці з теоретичних питань літературознавства, з історії української літератури не втратили своєї актуальності і сьогодні. Саме О. І. Білецький був першим українським вченим, хто проаналізував українську літературу крізь призму світових літературних процесів, а також визначив її місце серед інших літератур світу.

Список використаних джерел

1. Білецький О. І. Від давнини до сучасності : збірник праць з питань української літератури / О. І. Білецький. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1960. – Т. 1. – 505 с.
2. Білецький О. І. Зібрання праць у п'яти томах / Олександр Білецький. – Київ: Наукова думка. – Т. 1: Давня українська і давня російська література. – 1965. – С. 23.
3. Білецький О. І. Зібрання праць у п'яти томах / Олександр Білецький. – Київ: Наукова думка. – Т. 2: Українська література XIX – початку XX століття. – 1965. – С. 265.
4. Білецький О. І. Зібрання праць у п'яти томах / Олександр Білецький. – Київ: Наукова думка. – Т. 3: Українська радянська література. Теорія літератури. – 1966. – С. 74.
5. Білецький О. І. Письменник і епоха / О. І. Білецький. – Київ : Держлітвидав УРСР, 1963. – 543 с.
6. Гудзій М. К. Олександр Іванович Білецький / М. К. Гудзій. – Київ: Видавництво АН УРСР, 1959. – 50 с.
7. Коломієць Л. Видатні мовознавці-перекладачі 1920–1930-х років: Олександр Білецький, Михайло Калинович, Леонид Пахаревський, Андрій Ніковський, Борис Ткаченко / Л. Коломієць // Мовні і концептуальні картини світу : збірник наукових праць. – Київ, 2013. – Вип. 2 (44). – С. 187–206.
8. Панченко В. Є. Аргументи стороннього свідка (Олександр Білецький як літературний критик 20-х років XX століття) / В. Панченко // Урок Української. – 2002. – № 8. – С. 45–48.
9. Панченко В. Є. Бенкет вільного інтелекту, або Аргументи «стороннього свідка» : Олександр Білецький як літературний критик 1920-ті роки / В. Є. Панченко // Літературна Україна. – 2002. – 21 берез. – С. 10.
10. Панченко В. Є. Олександр Білецький як літературний критик: 1920-ті роки / В. Є. Панченко // Магістеріум: Літературознавчі студії. – 2002. – Вип. 8. – С. 72–76.

References

1. Biletsky, O. I. (1960). *Vid davnyiny do suchasnosti : zbirnyk prats z pytan ukraïnskoi literatury* [From antiquity to the present: a collection of works on Ukrainian literature] (Vol. 1, 505 p.). Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. [in Ukrainian].
2. Biletsky, O. I. (1965). *Zibrannia prats u piaty tomakh* [Collected works in five volumes]. (Vol. 1, 524 p.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
3. Biletsky, O. I. (1965). *Zibrannia prats u piaty tomakh* [Collected works in five volumes]. (Vol. 2, 669 p.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
4. Biletsky, O. I. (1966). *Zibrannia prats u piaty tomakh* [Collected

works in five volumes]. (Vol. 3, 608 p.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

5. Biletsky, O. I. (1963). *Pysmennyk i epokha* [The writer and epoch]. Kyiv: Depzhlitvydav URSR. [in Ukrainian].

6. Gudzii, M. K. (1959). *Oleksandr Ivanovykh Biletskyi* [Alexander Ivanovich Beletsky]. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSR. [in Ukrainian].

7. Kolomiets, L. (2013). *Vydatni movoznavtsi-perekladachi 1920-1930-kh rokiv: Oleksandr Biletskyi, Mykhailo Kalynovykh, Leonyd Pakharevskyi, Andrii Nikovskyi, Borys Tkachenko* [Outstanding linguists-translators of the 1920s and 1930s: Alexander Biletsky, Mikhail Kalinovich, Leonid Paharevsky, Andriy Nikovsky, Boris Tkachenko]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu : zbirnyk naukovykh prats*, 2 (44), 187–206. [in Ukrainian].

8. Panchenko, V. Y. (2002). *Arhumenty storonnoho svodka (Oleksandr Biletskyi yak literaturnyi krytyk 20-kh rokiv XX stolittia)* [Arguments of an outsider witness (Alexander Beletsky as a literary critic of the 20s of the XX century)]. *Urok Ukrainskoi*, 8, 45–48. [in Ukrainian].

9. Panchenko, V. Y. (2002). *Benket vilnoho intelektu, abo Arhumenty «storonnoho svodka» : Oleksandr Biletskyi yak literaturnyi krytyk 1920-ti roky* [Feast of Free Intellect, or Arguments of “Third-Party Witness”: Alexander Beletsky as a Literary Critic of the 1920s]. *Literaturna Ukraina*, 21 apr., 10. [in Ukrainian].

10. Panchenko, V. Y. (2002). *Oleksandr Biletskyi yak literaturnyi krytyk: 1920-ti roky* [Oleksandr Biletsky as a literary critic: 1920s]. *Mahisterium. Literaturoznavchi studii*, 8, 72–76. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.11.2018.

Patyk Viktoriia,

Ph. D, Senior Researcher

Institute of Biographical Research

Vernadsky National Library of Ukraine,

Ukraine, Kyiv

Scientific heritage of Alexander Ivanovich Beletsky (1884–1961) and its influence on modern literary studies

The study of outstanding figures and their scientific heritage is important for clarifying, analyzing and highlighting the main trends and problems in science at various stages of its development, as well as for creating a comprehensive picture of the development of historical knowledge. O. I. Biletskyi is a famous researcher, literary critic and literary critic. The article deals with and describes the scientific heritage of the scientist, outlines the main directions of his scientific research.

Keywords: O.I. Biletsky, literary studies, scientific heritage, Ukrainian literature.